

ТЕОРИЯТА НА СУБЕКТИВНИТЕ ПРАВА И ИНТЕРПРЕТАЦИЯТА Й В БЪЛГАРСКАТА ОБЩОТЕОРЕТИЧНА ЛИТЕРАТУРА

Димитър Ханев¹

Анотация

Статията е концентрирана върху два основни проблема. Първият се отнася до общите черти на теорията на субективните права от гледна точка на хронологическото ѝ развитие в западния свят. Вторият е свързан с представянето на схващанията за субективните права в българската общотеоретична литература, с цел съпоставка относно ролята на правата в съвременното българско право.

Ключови думи: субективни права, естествено право, правен позитивизъм, българска теория на правото

Abstract

The paper sheds light on two main problems. The first one is related to the general remarks of the theory of legal rights as viewed from its chronological development in the western world. The second elaborates on the insights of the Bulgarian jurisprudential literature as concerned with the position of legal rights in the contemporary law of Bulgaria.

Key words: legal rights, natural law, legal positivism, Bulgarian theory of law

1. Въведение

Днес понятието за субективно право е едно от фундаменталните понятия на западната правна доктрина. От гледна точка на социално-политическите процеси налагането на тази конструкция в правото се свързва с разпадането на феодалните отношения и раждането на модерните общества в Европа².

¹ Доктор по Теория на държавата и правото, главен асистент в ЮФ на ПУ „Паисий Хилендарски“.

² Както е известно „борбата за права“ датира още поне от XIII в. Символно значение в това отношение има подписването на прословутата Magna Carta Libertatum от английския крал Джон Безземни през 1215 г. Това е свидетелство за дългия преход, който Европа е трябвало да извърви за да достигне до устоите на съвременното либерално общество.

От гледна точка на идейно си обосноваване пък тя започва своето израстване от теориите на ранния рационализъм за да намери своята пълна еманципация в разбирането на Кант, че единственото първично субективно право е свободата³.

Този общ идеен и общественно-политически фон на едно вече отминало и обвито в романтика време поставя началото и на практическото „юридизиране“ на идеята за правата. Днес това ни дава основание да говорим за възникването и развитието на една *обща юридическа теория на субективните права*. Въпреки че тя е изградена на основата на представения вече идеен и общественно-политически фон и представлява проекция на дискурса на отвореното общество и свободния човек, това не е методологична теория на общото понятие за субективно право, а теория за практическата роля на правата от гледна точка на функционирането на правната система.

В текста по-долу си поставям две основни задачи. Първата е да представя общите черти на теорията на субективните права от гледна точка на хронологическото ѝ развитие в западния свят. Периодизацията, която използвам тук ми позволява да разгранича три етапа – наречъл съм ги „ранен“, „класически“ и „посткласически“⁴.

Втората задача е свързана с представянето на схващанията за субективните права в българската общотеоретична литература. Тук целта ми е да позволя на читателя да направи паралел и да съпостави идейните конструкции по темата, така че да е в състояние да разбере по-добре ролята, която е отредена на субективните права в съвременното българско право.

2. Ранната теория на субективните права

Възникването и първоначалното развитие на юридическата теория на субективните права е свързано с идеите на *класическата теория на естественото право*. Времеви граници на този период се простират от средата на XVI до края на XVIII в.

2.1. Според класическата теория на естественото право всички рационални същества са по дефиниция свободни личности, надарени със способността да бъдат носители на индивидуални права.

³ Относно възгледа на Кант Вж: *Кант, И. Метафизика на нравите : Първа част. Метафизични основни начала на учението за правото*. С.: Фараго, 2009, с. 56 – 59.

⁴ Избягвам да наричам последния етап „съвременен“, тъй като ми е трудно да преценя доколко политическата и правна конюнктура на XX в. е все още част от днешното „съвремие“.

Тази теза е повече от радикална за времето си, а въвличането ѝ в практическия дискурс на правото дава възможност на юристите да изоставят наследената парадигма на римското право (а и на английското общото право), при която водещо е *разбирането за каузалността, а не за свободната воля на човека*.

Както знаем в римското право „ищецът“ в съдебния процес никога не е бил „ищец“ в съвременния смисъл на думата⁵. Там той не е разполагал със собствен (вътрешен, субективен) контрол върху претендираното от него благо. Като страни в съдебния процес „ищите“ всъщност стават част от реализацията на един *обективен процес* на причинно-следственост, при който фактите се възприемат като кауза на претенцията, а претенцията – като кауза на удовлетворението.

Това общо разбиране за каузалността (което е обратното на идеята за субективното титулярство върху благото) е всъщност и причината за липсата на ясно разграничение между материалното и процесуалното право в древността⁶. Възприемането на идеята за субективното право прави това разграничение възможно, а това от своя страна, довежда и до цялостна пресистематизация на правото в правната доктрина⁷. Сега вече юристите са в състояние да говорят за система от *материални субективни права*, които съществуват *абстрактно и независимо* от процедурите, предназначени за тяхната реализация. Материалната осезаемост на правата пък, от своя страна, дава възможност за тях да се мисли като за *сфера на личен контрол* върху даден обект от действителността (определено благо), който може да се упражнява по усмотрение на титуляря на съответното право. Многоаспектният характер на тази идея довежда до това впоследствие нейното практическо реализиране да се означава като *претенция, власт, свобода* и т.н. Това в крайна сметка стои и в основата на съвременното разбиране за *различните форми* на субективните права.

⁵ Това е заявено много ясно и от М. Андреев, който по повод обяснението на „actio“ в римския граждански процес, заявява: „Понятието actio в римското право и римския процес не означава точно същото, което означава днешното понятие иск, макар че превеждаме actio с иск по липса на друг подходящ термин“ – Андреев, М. Римско частно право, С.: Тракия-М, 1999, с. 87.

⁶ Тук отново си струва да цитирам М. Андреев: „Подобна конструкция, върху която се водят спорове в буржоазното процесуално право, е била свършено чужда на римския процес“ – Андреев, М. Цит. Съч. с. 87.

⁷ Stein P. Roman Law in European History. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 81.

2.2. Ранната теория на субективните права играе изключително съществена роля в процеса на изграждане на съвременното разбиране за правата. Нейната основна заслуга се състои в *разделянето на материалното от процесуалното право* и изграждането на цялостна рационална система на материалните субективни права. По този начин правната доктрина преминава от разпокъсаната казуистика на фактите към абстрактното и дедуктивно обосноваване на правата. На правото вече не се гледа като на сложна съвкупност от индивидуални постулати, в които фактите, процедурите и реализацията на правата са обвързани в едно – сега то представлява рационална система, в която процедурите, правата и реализацията им имат своя собствена логика.

Схващанията на ранната теория на субективните права са въплътени още в работите на Донелус и Гроций. По късно те получават своето развитие и разпространение навсякъде в континенталната правна система. В системата на общото право „рационализацията“ на идеята за субективните права придобива завършен вид в работата на Блекстоун⁸.

3. Класическият период

Втората по ред – класическата теория на субективните права – обхваща периода на XIX и първата половина на XX в. От гледна точка на обществено-политическите процеси този период се характеризира с възникването и укрепването на модерните национални държави, а в идейно отношение това е времето на упадък на естественоправната теория и израстването на позитивизма. Тези два фактора са в основата на формирането на класическото юридическо разбиране за субективните права. В голяма степен това разбиране все още е доминиращо на българското правно поле.

3.1. Въпреки, че ранната теория на субективните права представя правната система като изградена от права и задължения, тя все още вижда правото по един доста абстрактен начин – подобно на абстрактните рационални разрешения в математиката, където аксиоматичното позициониране на действителността създава идеалните рамки на възможното обосноваване. На ранните рационални юристи им липсва разбирането за правото като за произведено от обществените процеси явление.

⁸ *Eleftheriadis, P. Legal Rights. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 3.*

Това се променя с възхода на историческата школа в правото, чийто пропонент е Савини. Така се отбелязва упадък на теорията на естественото право и се слага край на идеите за „написването“ на съвършеното и безпротиворечиво позитивно право.

От гледна точка на теорията на правата тези идеи заявяват необходимостта от изследването и посочването на *основанията на субективните права*. Това ще рече да се отговори на въпроса: „Кое качество от социалния живот следва да приемем за налично, за да се оправдае признаването на личния контрол и възможността за разпореждането с дадено социално благо“. По този начин се появяват *теорията на волята* и *теорията на интереса*, даващи различни отговори на този въпрос⁹.

3.2. Следващият фактор в развитието на класическата теория на субективните права е развитието на правния позитивизъм през втората половина на XIX и първата половина на XX в. Позитивизмът най-общо е философия основана на опита и анализа. Тя е естествена реакция на метафизичните „аксиоми“, в които се „затваря“ рационализмът през XVII и XVIII в. Позитивизмът се ражда в Англия, но получава бързо развитие и в континентална Европа. Двете основни направления на тази философия са емпиричното и аналитичното.

Правният позитивизъм има за своя изходна позиция тезата, че правото е „представено“ във фактите от действителността и поради тази причина може да бъде *описано и анализирано неутрално*. От гледна точка на теорията на субективните права тази теза се изразява в разбирането, че правата са просто фактически възможности, които техните титуляри могат да осъществяват въз основа на наличието на съответната правна норма. Това разбиране се среща още при Бентъм, но е най-добре развито от Келзен, който счита, че реализирането на което и да е субективно право всъщност представлява индивидуално изпълнение на определена правна норма¹⁰.

3.3 Класическата теория на субективните права има основна заслуга за извеждане на правата от метафизичните и идеалистични рамки на рационалната естественоправна теория. По този начин обаче, ролята на правата започва постепенно да „заглъхва“.

Като акцентира върху важността на правните норми, теорията на правния позитивизъм от края на XIX и началото на XX в. в немалка степен успява да придаде

⁹ Както е известно Савини защитава Теорията на волята, а по-късно Йеринг формулира Теорията на интереса.

¹⁰ *Kelsen, H. General Theory of Law and State. NY: Russel & Russel, 1961, p. 81.* Относно разбирането на Бентъм за природата на правата вж. *Харп, Х. Л. А. Бентъм за юридическите права. - Във: Философия на правата. С.: Св. Кл. Охридски, 2009.*

секундарно значение на ролята на субективните права в правната система. Те се превръщат в правотехническо понятие и инструмент на законодателна техника. Исторически тези процеси са подхранвани от националната консолидация на правните системи и „фетишизирането“ ролята на закона, еманация на което е процесът на кодификация на частното право в Европа.

4. Посткласическата теория на правата

Третият етап в развитието на теорията на субективните права обхваща периода след Втората световна война и се характеризира с „възраждането“ на естественоправната теория и появата на редица нови течения във философията и социалните науки. От гледна точка на обществено-политическия фон това е времето на глобалния сблъсък на социални, икономически и политически идеологии. На тази сцена историята е отредила ръководна роля да принадлежи на Съединените американски щати. През този период дебатът в рамките на теорията на правото се води между Х. Л. А. Харт и Р. Дуоркин.

4.1. Следвайки основната линия на позитивизма Харт хвърля огромната част от усилията си в отстояване на тезата, че правото и моралът са две различни и самостоятелни нормативни системи. Дуоркин, от друга страна, приемайки основните принципи на политическата философията на Ролс, защитава тезата, че „валидното право“ (в позитивистичния смисъл на думата) е всъщност силно морално натоварено. Разбирането на спора между Харт и Дуоркин е от решаващо значение и за разбирането на „статуса“ на правата в посткласическата теория на правото.

Харт безспорно е най-влиятелната фигура на позитивизма от втората половина на ХХ в. Основната „забележителност“ на неговата теория се състои в това, че успява да свърже концептуалния анализ на правото с изследването на социалните факти, които го обуславят. По този начин той преодолява слабостта на логическите позитивисти като Келзен, които се насочват основно към логическия анализ на твърденията.

Възприемайки модерната за времето си херменевтична методология Харт приема, че правото представлява упражняване на социални практики, за правилното разбиране на които е необходимо да се възприеме гледната точка на участниците в тези практики (т.нар.

„вътрешна гледна точка“) ¹¹. Валидността на правото той обяснява с т. нар. „норми за признаване“, които според него имат вторичен характер ¹².

В тази нормоцентрична теория правата не играят решаваща роля. Самият Харт споделя, че той не предлага „...обща, аналитична и обяснителна теория...“ на субективните права ¹³. Дотолкова, доколкото той въобще е заинтригуван от темата, това е свързано основно с работата на Бентъм и неговите утилитаристки възгледи. В този контекст за Харт правата са „уважен от правото избор на индивида“ ¹⁴.

4.2. За разлика от Харт, Р. Дуоркин поставя правата в центъра на своята теория за правото. Това обаче не би било възможно, ако той следваше основните принципи на позитивизма. Поради тази причина Дуоркин се насочва открито към атака на базисните допускания на теорията на правния позитивизъм. По този повод той твърди следното: „...централните пропозиции на правната теория, която нарекох позитивизъм са прогрешни и трябва да бъдат изоставени“ ¹⁵.

Позитивизмът е по принцип нормоцентрична теория. В най-общия си вид той допуска, че правната система е изключително *система от правни норми*, насочени към ръководенето („регулирането“, по смисъла на утвърдената у нас терминология) на поведението на правните субекти. В този смисъл субективните права (и юридическите задължения) представляват самото поведение на субектите на правото, в границите установени от правните норми. В тази схема, субективните права могат да имат различни *форми* на проявление, както и да бъдат анализирани от гледна точка на техните *основания*, или от гледна точка на предназначението на различните норми.

Но колкото и съвършено да бъде едно такова начинание, то не може да изведе правата от фиксираната им роля на „гарантирани от закона (в смисъл на позитивното право) възможности“. Отхвърлянето на тази дефиниция именно стои в основата на работата на Дуоркин.

¹¹ Hart, H. L. A. The Concept of Law. Oxford: Clarendon Press, 1972, p. 117.

¹² Hart, H. L. A., Op. Cit., p. 107.

¹³ Харт, Х. Л. А. Бентъм за юридическите права. - Във: Философия на правата. С.: Св. Кл. Охридски, 2009, с. 167.

¹⁴ Като приема, че правата се основават на „избор“, Харт подкрепя волевата теория на субективните права. Освен в този правнодогматичен контекст той разисква правата и като морални категории. Основният въпрос, който го интересува тук е ролята им от гледна точка на утилитарните и антиутилитарни учения измежду които, в традицията на Бентъм, той застава на страната на първите. По въпроса вж. Hart, H. L. A. Essays in Jurisprudence and Philosophy. Oxford: Clarendon Press, 1983, pp. 181 – 198.

¹⁵ Дуоркин, Р. Да се отнасяме към правата сериозно. С.: КХ, 2003, с. 74.

На първо място Дуоркин приема, че правото не е просто система от правни норми. В тази „система“ според него, освен норми съществуват и „...стандарти, които не функционират като норми, а действат различно – като принципи, политически стратегии и други видове стандарти“¹⁶. Възприемайки, този плуралистичен възглед за природата на правото, Дуоркин си отваря пътя към тезата, че субективните права могат да бъдат извеждани, без да е необходимо те да бъдат „предоставяни“ от конкретна правна норма. Нещо повече – съвсем осезаем сега би могъл да изглежда *конфликтът между права и норми*. Този конфликт Дуоркин разрешава с обосноваването на разликата между правните норми и правните принципи¹⁷.

От гледна точка на ролята на субективните права Дуоркин приема, че те действат като „...козове срещу някаква фонова обосновака на политическите решения, която поставя цел за общността като цяло“¹⁸. По същество този възглед е антиутилитарен и е основан на разбирането за правата като за ценности сами по себе си. Правата не могат да бъдат разглеждани като част от осъществяването на стратегията за максимизиране на общото благо. Напротив – в редица случаи те съществуват за да преодоляват (като козове) тази стратегия, което се дължи на първичния им статус в правната система.

Теорията на Р. Дуоркин има огромни последици върху теорията на правото от ХХ в. В голяма степен тя успява да измести акцента на теоретизирането от ролята на нормите към ролята на правата. Дуоркин успява да нанесе силен удар на някои от основните постулати на позитивизма, чийто последователи са длъжни да предоставят нови и модерни аргументи в подкрепа на своето учение. Въпреки че има пряка връзка с идеята за естествените права, не бихме могли да кажем, че теорията на Дуоркин е класическа естественоправна теория.

Тя не е центрирана около определени съдържателни допускания за ценността на правата, а показва тяхната „скрита роля“ на рационални основания в юридическото обосноваване¹⁹.

4.3. Посткласическата теория на субективните права е *дуалистична*. От една страна, под влияние на правния позитивизъм, правата се разглеждат като възможности за

¹⁶ Дуоркин, Р. Цит. Съч., с. 44.

¹⁷ Дуоркин, Р. Цит. Съч., с. 47.

¹⁸ Дуоркин, Р. Правата като козове. – Във: *Философия на правата*. С.: Св. Кл. Охридски, 2009, с. 168.

¹⁹ Самият Дуоркин приема, че правото е по-скоро въпрос на интерпретация, отколкото на обективно съществуващи в съдържателно отношение стандарти. Вж. *Dworkin, R. Law as Interpretation*. – In: *Texas Law Review*, 1982, Vol. 6, pp. 527 – 550.

определено поведение. В този контекст продължава да е интересен въпросът за тяхното *основание* (воля или интерес), както и за *формите* им на проявление в правната система (по какъв начин се постига предназначението на съответното субективно право). Бихме могли да кажем, че в този план субективните права се разглеждат в термините на класическата юриспруденция, като част от правните отношения, основани на общата концепция за дължимостта²⁰.

От друга страна съвременното разбиране за субективните права е повлияно изключително много от възгледите на Дуоркин и неговите последователи. Те успяват да „изтеглят“ дебата за правата „една стъпка назад“, за да „докажат“ тяхната роля на *първични основания* в правната система. По същество, този възглед не е в конкуренция с представения малко по-горе. Това е концепция, която касае не правните отношения, а понятийното разбиране на идеята за субективно право от гледна точка на самото понятие за правото. За да бъде разбрана тази концепция, тя изисква от нас възприемането на едно *плуралистично схващане* за природата на правото.

Ако разсъждаваме от гледна точка на процеса на юридическо обосноваване бихме могли да приемем, че първата от двете тези „разсъждава“ за правата като за форми на ефективна реализация на благата, а втората ги представя като първопричини (основания) на самата идея за това благата да могат да бъдат реализирани. Първото схващане стои в края на процеса на обосноваване, а второто – в неговото начало.

5. Теорията на субективните права в България

Съвременната теория на субективните права в България, доколкото е възможно нейното отчетливо обособяване, е резултат от общото развитие на българското право в последните около сто години. Условно, а и не толкова, можем да разделим развитието на българската теория на правото, а и въобще развитието на модерната българска правна книжнина, на три периода. Първият обхваща времето от края на XIX в. до края на Втората

²⁰ В рамките на тази традиция следва да бъдат споменати и работите върху правата на влиятелни автори като Н. Маккормик, Дж. Раз, Д. Лайънс и Дж. Файнбърг. Вж. съответно: *Маккормик, Н.* Правата в законодателството. – Във: *Философия на правата*. С.: Св. Кл. Охридски, 2009 с. 188 – 215; *Раз, Дж.* За природата на правата. – Във: *Философия на правата*. С.: Св. Кл. Охридски, 2009, с. 215 – 240; *Лайънс, Д.* Права, ищци и благодетелствани. – Във: *Философия на правата*. С.: Св. Кл. Охридски, 2009, с. 72 – 103; *Файнбърг, Дж.* Естеството и ценността на правата – Във: *Философия на правата*. С.: Св. Кл. Охридски, 2009, с. 103 - 168.

световна война. Вторият период е периодът на социализма; а третият обхваща годините от края на 80-те год. на XX в. до наши дни. Всеки един от тези периоди има своите собствени особености, разбирането на които би могло да помогне за разбирането на мястото и ролята на правата в съвременната българска правна система.

5.1. В периода до Втората световна война безспорно най-голям принос за изграждането и налагането на идеите за субективните права имат В. Ганев и Ц. Торбов. Те, следвайки духа на своето време, предлагат на българската юридическа общност разбиранята на двете основни направления в общата теория на правото – позитивизмът и естественото право. Въпреки, че по-долу ще бъдат представени единствено възгледите на посочените автори, дължни сме да отбележим и едно самотно изследване върху същността на субективните права, представено в една самостоятелна студия от Т. Габровски²¹.

В рамките на разглеждания период с най-значима роля е теорията на В. Ганев. Тя по същество стои в основата и на съвременната доктрина на субективните права в България. В. Ганев изгражда своята обща теория за правото около идеите за „правната реалност“ и „правното явление“²². Правната реалност е общата среда, която прави възможно проявлението на правните явления²³. Самите те пък представляват общи структури, обединяващи всички правни елементи. Елементите на правното явление в теорията на В. Ганев са пет. Това са юридическите факти, правните последици, правните субекти, правните обекти и правната норма.

Особено е мястото на правната норма, която „...обединява всички тия елементи в едно единно явление“ и представлява „...петият необходим и съществен елемент на [това] явление“²⁴.

Според горната обяснителна схема мястото на субективните права (и юридическите задължения) е в рамките на *правните последици*. Правните последици възникват след

²¹ Вж. Габровски, Т. Нови насоки върху същността на субективното право. С.: С.М. Стайковъ, 1942.

²² Вж. Ганев, В. Учебник по обща теория на правото : Том 1. С.: График, 1992, с. 9 – 23.

²³ Според мен в идеята за правната реалност В. Ганев търси отговор на въпроса за същността на правото в статичен план, а правното явление е проекция на неговото разбиране за динамичния характер на правния ред. По този въпрос Р. Ташев счита, че „правната реалност“ и „правното явление“ в теорията на В. Ганев следва да се разбират като „система“ и „елемент от системата“ – вж. Ташев, Р. Теория за правната система, С.: Сиби, 2007, с. 26.

²⁴ Ганев, В. Цит. Съч., с. 22.

осъществяването на съответния юридически факт и представляват полето, в което се реализират (удовлетворяват) субективните права и юридическите задължения.

Схващането на В. Ганев за субективните права е в синхрон с класическата позитивистка теория на правата, която господства по това време. Това схващане излъчва подчертано *технократско отношение* към правата, което стои в основата на това те да бъдат определени от него като „*вторични правни последици*“²⁵. Все пак учението на В. Ганев е самобитно в много отношения. Така например, по отношение на природата на правата, той защитава тезата, че те имат „*етико-психологична същност*“²⁶.

Приносът на Ц. Торбов по отношение на развитието на идеите за субективните права е основно правнотеоретичен. Влиянието на неговите разбирания върху доктрината не е особено силно. Въпреки това Ц. Торбов има завършена теория за същността и ролята на субективните права. Той ясно разграничава въпроса, касаещ понятието за субективно право, от въпроса за ролята и действието на субективните права в правната система²⁷.

Подходът, който Ц. Торбов следва е философски. Като представител на теорията на естественото право той намира философските основания на субективното право в идеята за свободата²⁸. Това е напълно естествено като се има предвид неговото увлечение по философията на Кант, който пръв обосновава тази теза теоретично. От гледна точка на ролята им в правната система Ц. Торбов приема, че субективните права предоставят на своите титуляри „*известна правна власт*“²⁹.

5.2. През втория етап от своето развитие българската Обща теория на правото отразява изискванията на *социалистическата идеология*. В рамките на този период нейните основни усилия са насочени към критика на „буржоазните“ и „капиталистическите“ теории, а самата тя започва да се възприема като „прескриптивна“ и „класова“ наука, което прави възможно придаването на наукообразна форма на марксистко-ленинската идеология³⁰. На

²⁵ Ганев, В. Цит. Съч. Цит. по: *Ташев, Р.* Обща теория на правото : Основни правни понятия. С.: Сиби, 2010, с. 288.

²⁶ Вж. *Ганев, В.* Субективни права и тяхната същност според индивидуалистични и отрицателни теории върху юридически личности. – В: *Трудове по Обща теория на правото.* С.: Сиби, 1998, с. 368 – 452.

²⁷ Вж. *Торбов, Ц.* История и теория на правото, С.: БАН, 1992, с. 229 – 243; с. 409 – 423.

²⁸ Вж. *Торбов, Ц.* Цит. Съч., с. 412 – 416.

²⁹ *Торбов, Ц.* Цит. Съч., с. 411.

³⁰ Вж. *Алексеев, С. С.* Обща теория на правото. Том I С.: 1985, с. 7 – 31. Там за теорията на правото се говори със следните термини: „класова политическа наука“, която има „нормативна [разб. прескриптивна] функция“.

този фон въпросът за субективните права не изглежда първостепенен. Правата се възприемат като инструмент за постигане на „целите на социалистическото общество“, чрез „регулиране на поведението на правните субекти“.

В правнотеоретичен план по-интересен от самите субективни права е въпросът за *правното отношение*. Той лесно се свързва с диалектическия материализъм на Маркс и по този начин става удобен за идеологизиране. В този контекст правоотношението се приема за „гарантирано от принудителната сила на държавата...надстроечно явление“ на „класовото общество“, свързващо в „*обективна връзка*“ субективните права и юридическите задължения³¹. Доколкото съществуват, публикациите върху субективните права през този период обслужват представената по-горе идейна матрица³².

От това поколение автори все пак следва да се отличи работата на проф. Н. Неновски, който е известен с изследванията си върху ценностите в правото. Схващанията му в тази посока го карат да приеме, че „...ценностите имат образа на юридически права и свободи“³³. През 90-те год. той публикува и други изследвания в областта на правата³⁴. Освен него с по-значими усилия в тази посока се открояват също и В. Вълканов и М. Михайлова³⁵.

5.3. През третия период от своето развитие българската общотеоретична литература тръгва по пътя на освобождението от идеологемите на социализма и се опитва да навакса изгубеното време. Новите реалности в българското общество предизвикват необходимостта от адекватни и модерни обяснения на редица непознати за българската правна система явления. Особено актуален например се оказва въпросът за източниците на правото, който чисто практически е свързан с изясняване на границите на правотворческата

представляваща „...основана върху макрсизма-ленинизма система от *обективно верни* обобщени теоретико-методологически знания за правната действителност“.

³¹ Алексеев, С. С. Цит. Съч., с. 77, 74, 71.

³² Вж. например: Петков, В. По някои въпроси на субективните права в социалистическото общество. – В: Въпроси на държавата и правото в решенията на VIII конгрес на БКП. С.: Наука и изкуство, 1968, с. 57 – 81. Янев, Я., Вътьо Цонев. Основни права и задължения на гражданите на Народна република България. С.: БКП, 1952.

³³ Неновски, Н. Право и ценности. С.: БАН, 1983, с. 92.

³⁴ Вж. Неновски, Н. Правата на човека : Общотеоретични въпроси. С.: Юрисипрес, 1994; Неновски, Н. Конституционното право на защита. С.: Сиби, 1998.

³⁵ Вж. Вълканов, В. Основни задължения на гражданите в Народна република България. С.: БАН, 1987; Вълканов, В. Основните права на гражданите в Народна република България и тяхната правна защита. С.: БАН, 1990; Михайлова, М. Обективно и субективно социалистическо право. – В: Год. на СУ (ЮФ, т. 59), № 2, 1968; Михайлова, М. Относно същността на субективното право и неговата роля при социализма. – В: Год. на СУ (ЮФ № 57), 1966, № 2, с. 169 – 202.

компетентност на държавата и в частност – на отделните ѝ власти. Този въпрос е подложен на ревизия и изследван обстойно от Р. Ташев³⁶.

Не по-малко важен и практически значим е и въпросът за мястото и ролята на субективните права в правната система. Въпреки това през последните тридесет години този въпрос не е бил подлаган на цялостен преглед от страна на общотейоретичната общност у нас. Последните му по-пълни изследвания датират от края на 80-те год. на миналия век и отразяват началото на преустройството на българската обществена действителност³⁷. Липсата на интерес в тази посока според мен се дължи на два фактора.

На първо място интересът към правата през втората половина на XX в. е „съживен“ от съвременната теория на естественото право, а у нас това учение не се слави с широк кръг от поддръжници (за практикуващите юристи то на практика е непознато). На следващо място разбирането на „стойността“ на дебата за правата изисква активно гражданско общество и наличието на определена доза обществена предразположеност към проблема. Осмелявам се да допусна, че в България тепърва ще се изграждат традиции в тази посока³⁸.

Въпреки всичко следва да посочим, че идеята за субективните права не е останала напълно встрани от полезрението на по-новото поколение юристи. От авторите от този период особено внимание според мен заслужават възгледите на Р. Ташев, които той развива в края на 90-те год. на миналия век и първото десетилетие на настоящия.

На първо място той приема, че субективните права формират самостоятелна система в рамките на правната система³⁹. Това ще рече, че той разглежда субективните права извън контекста на правното отношение. Това му дава възможност да приеме, че правата не са „вторични правни последици“, както ги нарича В. Ганев, а първични дадености, които „...възникват в резултат на действието не само на правните норми, а на правния ред като цяло“⁴⁰. От друга страна Р. Ташев приема, че субективното право не е единно, а се реализира в различни форми. Това са притезанието, правната власт, правната свобода и правната

³⁶ Вж. Ташев, Р. Новите източници на българското право, С.: Лик, 1996.

³⁷ Вж. Стоилов, Я. Субективното право : Същност, действие, видове. – Докторска дисертация, 1989, НБ "Св. Св. Кирил и Методий".

³⁸ Показателно за „статуса“ на правата в съвременната българска правна система, според мен, е липсата на механизъм за пряка защита на основните права на българските граждани.

³⁹ Вж. Ташев, Р. Теория за правната система, С.: Сиби, 2007, с. 179 – 184.

⁴⁰ Ташев, Р. Обща теория на правото : Основни правни понятия. С.: Сиби, 2010, с. 287.

способност⁴¹. Тези възгледи представляват принципна новост в българската обща теория на правото.

В най-ново време от авторите, работещи в областта правата, от гледна точка на общата теория на правото, сме длъжни да посочим работата на М. Станин и Б. Чернева⁴².

6. Заключение

В заключение може да се отбележи, че възникването и развитието на теорията на субективните права в западното право олицетворява най-добре процеса на създаване и утвърждаване на либералнодемократичното общество, в което основният въпрос все още продължава да бъде свързан с изследване на границата между индивидуалната и колективната сфера. Смятам, че от тази гледна точка, интерпретацията на теорията на субективните права в България е в дълг към юридическата общност. Решаващ в това отношение е периодът на социалистическото право. В световен план това е времето, в което дебатът за правата е най-остър. По обективни причини българската теория на правото не участва пълноценно в него. Вместо това тя изгражда конструктивни идеологеми, които се проектират дълбоко и задълго в съзнанието на поколения юристи. Едва ли би било пресилено да се каже, че техните следи продължават да се виждат и днес.

⁴¹ Вж. *Ташев, Р.* Цит. Съч., с. 296 – 305.

⁴² Вж. *Станин, М.* Ограничаване на субективни права. – Докторска дисертация, 2006, НБ "Св. Св. Кирил и Методий"; *Чернева, Б.* Понятие за основни права. С.: Авангард Прима, 2011; *Ченева, Б.* Юридическо задължение. 2008. – Докторска дисертация, 2008, НБ "Св. Св. Кирил и Методий".